

Atıf Dizinlerinin Değişen Yapısı

Umut Al ve İrem Soydal
Hacettepe Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara
umutal@hacettepe.edu.tr ; soydal@hacettepe.edu.tr

Atıf dizinleri ve bu dizinleri temel alarak ortaya konan uygulamalar akademik dünya tarafından yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Söz konusu tartışmalarda kimi zaman atıf dizinlerinin kullanım amacı ve bu dizinlerle ilgili gelişmelerin gözardı edildiği görülmektedir. Bu çalışmada atıf dizinlerinin sahibi olan Thomson Reuters'in izlemiş olduğu genişleme politikasının kısa dönem etkileri üzerinde durulmakta ve gelecekte Türkiye'de atıf dizinlerini baz alarak yapılacak değerlendirmelerde dikkat edilmesi gereken konulara yer verilmektedir.

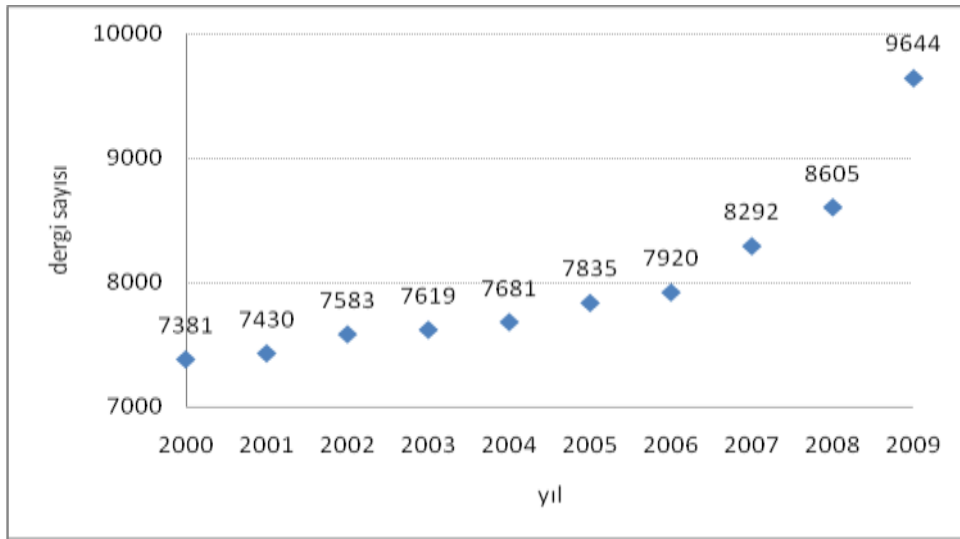
Tarihsel olarak bakıldığında, atıf dizinleme (citation indexing) kavramının ortaya çıkış tarihi atıf dizinlemenin ilk örneği olan *Shepard's Citations* isimli kaynağın yayımlandığı 1873 yılıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde hukuk alanında kullanılan *Shepard's Citations* ile avukatlar kendi davalarıyla ilgili olarak geçmişteki benzer davalardaki alınan kararları karşılaştırabilme olanağına sahip olmuşlardır [1, 2]. Atıf dizinlemenin dergi kullanımı, sık kullanılan kaynakların yönetimi, tarihsel ve sosyolojik araştırmaların yapılması ve literatür artışıyla ilgili bilgilere erişmek için bir araç olarak kullanılabileceğini fark eden Eugene Garfield, günümüzün popüler kaynakları olan *Science Citation Index*, *Social Sciences Citation Index* ve *Arts and Humanities Citation Index*'i Institute for Scientific Information bünyesinde yayımlamaya başlamıştır [3, 4]. Günümüzde büyük bir ticari şirket olan Thomson Reuters altında birer ürün haline gelen atıf dizinleri birçok farklı amaca yönelik olarak kullanılmaktadır. Yayımlanmaya başladığı ilk yıllarda bu dizinler herhangi bir konudaki bilgiye erişim amaçlı olarak bir tür veri tabanı şeklinde kullanılırken, daha sonraları performans ölçümüne yönelik bir otorite kaynak haline dönüşmüştür. Herhangi bir konuda atıfları izleyerek araştırma yapılan konudaki kaynakları gözden geçirmeye olanak tanıyan özelliğinin yanında, ülkeler, kurumlar, akademik birimler ve kişiler arasında yapılan karşılaştırmalarda da atıf dizinlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye'deki uygulamalar incelendiğinde, özellikle akademik çevrelerce atıf dizinlerine oldukça fazla önem verildiği gözlenmektedir. Türkiye'de atıf dizinleri kapsamında yayın yapmak çeşitli şekillerde teşvik edilmektedir. Akademik yükselmelerde bu dizinlerdeki yayınlara yüksek puanlar verilmesi ya da başvuru koşulu haline getirilmesi, bu dizinlerde belli sayıda atıf almış kişilere yurt dışındaki toplantılara katılım desteği sağlanması, Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik Programı (UBYTP) kapsamında para verilmesi ilk akla gelen teşvik şekilleridir. Söz konusu teşvikler başka faktörlerle biraraya gelince, Türkiye'nin atıf dizinleri kapsamındaki bilimsel yayın üretimi birçok ülkeninkinden daha hızlı bir gelişim göstermiştir [5, 6]. Bu hızlı artışta Thomson Reuters'in almış olduğu genişleme kararını uygulamaya geçirmesi ve bir çok yerel derginin atıf dizinlerine dahil edilmesinin rolü büyüktür.

Dergi Sayısındaki Artış

İlk bilimsel dergilerin ortaya çıktığı 1600'lü yılların ikinci yarısından bu yana dergi sayısında çok büyük artış olduğu görülmektedir. Dergi sayısındaki artışı örneklemek gerekirse, süreli yayınlarla ilgili en kapsamlı rehber konumundaki *Ulrich's Periodicals Directory* ilk yayımlandığı yıl (1932) 6000 süreli yayını içerirken [7], 2010 yılı itibarıyla dergi sayısı 300.000'i aşmıştır [8]. Bu bağlamda, aradan geçen yaklaşık 80 yıllık zaman diliminde dergi sayısında 50 katlık bir artış olduğu ortaya çıkmaktadır. Atıf dizinleri de dergi sayısındaki artıştan zaman içerisinde kendine düşen payı almıştır.

Çalışmamızda dergi sayısındaki artışı gösterebilmek için kısa adı *JCR* olan *Journal Citation Reports* aracılığıyla son on yıllık döneme ait elde edilen veriler kullanılmıştır. 2010 yılına ait verileri içeren *JCR*'nin çalışmanın yapıldığı tarih itibariyle hazır olmamasından dolayı çalışma 2000-2009 yılları arasındaki verileri kapsamaktadır. *JCR* atıf dizinlerinde yer alan dergilerin bibliyometrik özelliklerini (makale sayısı, atıf sayısı, dergi kendine atıf oranı, etki faktörü vb.) gösteren bir kaynaktır. Söz konusu kaynak *Science Edition* ve *Social Sciences Edition* olmak üzere iki ayrı sürüm şeklinde yayımlanmaktadır. Sanat ve beşeri bilimler için ise *JCR* bulunmamaktadır. İki sürümdeki dergilerin birleştirilmesi sonucu 2000-2009 yılları arasında *JCR* kapsamındaki dergi sayısı Şekil 1'de sunulmaktadır.

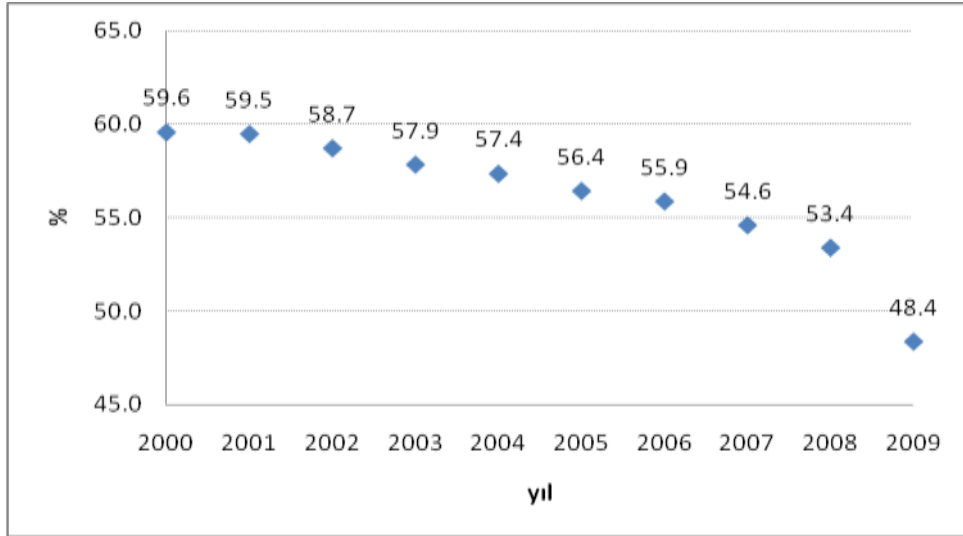
Şekil 1. Yıllara göre *JCR*'de yer alan dergi sayıları

Şekil 1'de görüldüğü üzere 2009 yılındaki dergi sayısı 2000 yılına göre %30'un üzerinde bir oranla artmıştır. Bu artışın önemli bir bölümü ise son yılda gerçekleşmiştir. Atıf dizinlerine yeni giren dergiler hemen *JCR* kapsamında yer almamaktadır. Bu nedenle önümüzdeki iki, üç yıl içerisinde yayımlanacak olan *JCR*'ler incelendiğinde dergi sayısındaki artış oranının daha yüksek olacağı öngörülmektedir. Son yıllardaki bu artış atıf dizinleri kapsamında yerel dergilere daha fazla yer verilmesi ile açıklanabilir.

Ülkelere Göre Dağılım

Atıf dizinlerinde yer alan dergilerin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, ABD'nin en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. 2009 yılına ait iki ayrı *JCR* sürümü birleştirildiğinde dergilerin %38'inin ABD kökenli olduğu saptanmıştır. ABD'yi sırasıyla İngiltere, Hollanda ve Almanya izlemektedir. *JCR* içerisinde en fazla dergi barındıran on ülke (ABD, İngiltere, Hollanda, Almanya, Fransa, İsviçre, Japonya, Rusya, Kanada, İtalya) 2000 yılında dergilerin %90'ına sahipken, bu oran 2009 yılında %84'e gerilemiştir. Aradan geçen yıllar içerisinde söz konusu on ülkeden yeni dergiler *JCR*'ye dahil olmasına karşın, diğer ülkelerin dergilerine verilen öncelikler bu tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyal bilimlerde ABD'nin toplam dergi sayısı içindeki oranının yıllar içerisinde azaldığı,

her zaman yarından fazlasını oluşturduğu bilinen ABD dergilerinin oranının 2009 yılında %48'e düştüğü Şekil 2'de gösterilmektedir.

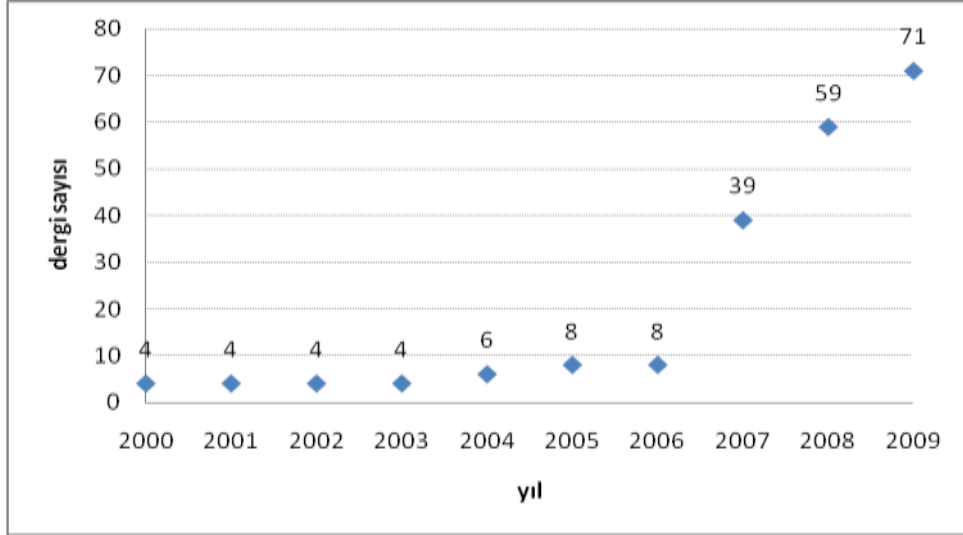
Şekil 2. Yıllara göre *JCR (Social Sciences Edition)*'deki ABD dergilerinin toplam içindeki oranı

Atıf dizinlerinin son yıllarda farklı ülkelerdeki dergilere ilgi gösterdiği gözlenmektedir. Örneğin, *JCR Science Edition* içerisinde, 2000 yılında 65 farklı ülkeden 5684 dergi yer alırken; 2009 yılında dergi sayısı 7387'ye, dergileriyle içeriğe katkı sağlayan ülke sayısı ise 78'e ulaşmıştır. Aynı durum *JCR*'nin *Social Science Edition*'i için de geçerlidir. Sosyal bilimlere yönelik sürümde 2000 yılında 40 ülkeden 1697 dergi yer alırken, 2009 yılında 52 ülkeden 2257 derginin yer aldığı saptanmıştır. Sosyal bilimler alanındaki *JCR*'de 2009 yılına kadar dergisi olmayan ülkeler arasında Estonya, Filipinler, Macaristan, Malezya ve Venezüella gibi ülkeler bulunmaktadır. Atıf dizinlerinin farklı coğrafyalardan içeriğe yönelmesinin ana sebebinin söz konusu ülkelerdeki kullanım ve satın alınma potansiyelini artırmak olduğu düşünülmektedir. Atıf dizinlerine dergi bazında farklı ülkelere daha yoğun katkı gelmesi, başta ABD olmak üzere, uzun yıllar atıf dizinlerine dergi sokarak bu dizinlerin içeriğinin önemli bir kısmını karşılayan ülkelerin toplam içindeki payını da azaltmaktadır.

Atıf Dizinlerine Yakın Zamanda Giren Dergilerin Etkisi

Ülkemizde Türkiye'nin atıf dizinleri kapsamındaki yayın performansı başta Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) toplantıları olmak üzere birçok farklı platformda övünülerek dile getirilmektedir. Yayın sayılarına ve dergi sayılarına yönelik 14 Aralık 2010 tarihinde yapılan tarama sonucunda elde edilen veriler Şekil 3 ve Tablo 1'de sunulmaktadır. Bu taramada yayınlara yönelik olarak doküman türü ayrımı yapılmamıştır. Türkiye adresli yayınların yanı sıra bu yayınların ne kadarının Türkiye adresli dergilerde yayımlandığı da incelenmiştir. Buna göre Türkiye'nin özellikle son birkaç yılda atıf dizinleri kapsamına daha önceki yıllara kıyasla çok fazla sayıda dergi soktuğu görülmektedir (bkz. Şekil 3). Bu durum ne derece Türkiye'nin bilimsel yayıncılık alanındaki bir başarısı olarak nitelendirilebilir, bunu sorgulamak gerekir. Ayrıca, bir başka sorgulanması gereken nokta, bu dizinlere yönelik yayın yapılmasını destekleyen uygulamaların daha ne kadar süreyle devam

ettirileceğidir. Birkaç yıl içerisinde 60'dan fazla dergisi atıf dizinlerine alınan günümüz Türkiye'si ile atıf dizinleri kapsamında dört dergisi bulunan 2000 yılının Türkiye'si'ni aynı değerlendirme ölçütleri ile ele alıp almamak üzerinde bir miktar düşünülmesi gerekmektedir.

Şekil 3. Son on yılda atıf dizinlerindeki Türkiye adresli dergi sayıları

Şekil 3'teki dergi sayısı ile ilgili artış birçok ülke için geçerli olurken, bazı ülkelerin dergi sayısında bu dönemde bir değişim olmadığı gözlenmektedir. Örneğin, *JCR* verileri incelendiğinde, İsveç'in 2007-2009 yılları arasındaki dergi sayısında herhangi bir değişim olmadığı saptanırken; Brezilya'nın 2007 yılında 30 olan dergi sayısı 2009 yılında 75'e çıkmıştır. Avusturya, Belçika, İrlanda, İsrail, İsviçre, Ukrayna gibi ülkeler *JCR* kapsamındaki dergi sayılarında fazla bir artış olmayan ülkeler arasında yer almaktadır. 18. BTYK toplantısında ülkelerin bilimsel yayın sayısına göre sıralaması yapılmış, 18. sırada yer alan Türkiye'nin önünde İsveç ve İsviçre'nin bulunduğu kaydedilmiştir (TÜBİTAK 2008). Bu ülkelerin dergi sayısında artış olmamasına karşın Türkiye'nin dergi sayısının artması çok yakın bir zamanda bu iki ülke başta olmak üzere birçok ülkenin sıralamadaki yerlerini değiştirecektir.

Atıf dizinlerine farklı ülkelerin dergilerinin girmesi ve ülkelere göre dergi dağılımlarının değişmesi söz konusu dizinlerdeki yayınların ülkelere göre dağılımını da bir ölçüde etkilemektedir. Çünkü bilinmektedir ki, birçok dergi kendi ülkesinden daha fazla beslenmektedir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere atıf dizinlerindeki Türkiye adresli yayın sayısını Türkiye adresli dergilerdeki yayınlar önemli ölçüde etkilemektedir. 2007 yılında atıf dizinlerindeki toplam Türkiye adresli yayının %7,6'sı, Türkiye adresli dergilerdeki Türkiye adresli yayınlardan gelirken, 2008 yılında bu oran %9,9'a, 2009'da ise %13,1'e yükselmiştir. Türkiye adresli dergilerdeki Türkiye adresli yayın sayısındaki artış, atıf dizinlerindeki Türkiye adresli yayın sayısının artış hızından çok daha yüksektir. Bu durum bir noktaya kadar Türkiye'deki araştırmacıların Türkiye adresli dergilere yoğun ilgi göstermesi ile açıklanabilir. Ancak burada atıf dizinlerine giren Türkiye adresli dergi sayısındaki artışın Türkiye'deki araştırmacıların içe dönmesine neden olup olmadığı sorusu akla gelmektedir.

Tablo 1. Atıf dizinlerindeki Türkiye adresli dergilerin Türkiye adresli yayın üretimindeki payı

Yıl	Türkiye adresli yayın sayısı	Türkiye adresli dergilerdeki Türkiye adresli yayın sayısı	%
2000	6427	206	3,2
2001	7814	286	3,7
2002	10.310	395	3,8
2003	12.444	364	2,9
2004	15.465	335	2,2
2005	16.729	417	2,5
2006	18.939	270	1,4
2007	22.000	1661	7,6
2008	23.202	2294	9,9
2009	25.322	3325	13,1

Atıf dizinleri kapsamındaki Türkiye adresli dergilerin içeriğinin oluşmasına katkı sağlayan kişilerin büyük ölçüde Türkiye'den olduğu görülmektedir. 2009 yılında atıf dizinlerinde yer alan Türkiye adresli dergilerde yapılan 4113 yayının 3325'inin (toplam yayınların %81'i) en az bir yazarının Türkiye adresli olduğu saptanmıştır. Her alanda atıf dizinleri kapsamında Türkiye adresli dergi bulunmadığı bilgisi, yürütülmekte olan uygulamalar (akademik yükselmeler, teşvikler vb) bağlamında değerlendirildiğinde, bu durumun belli alanlar için eşit olmayan koşullara neden olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada gerek bilim insanlarının, gerekse akademik kurumların değerlendirilmesinde topyekûn uygulamalardan kaçınılması gerektiği açıktır. Değerlendirme sonucuna etki eden yapılarıdaki değişimler dikkatle gözlenmeli ve ülke/kurum çıkarına uygun olacak kararlar alınarak bir an önce hayata geçirilmelidir. Öte yandan ülkenin sadece atıf dizinlerindeki yayın sayısına göre sıralamaya tabi tutulup değerlendirilmesi de yaşanan gelişmeler doğrultusunda çok sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Önemli olan bilim insanlarının yapmış olduğu çalışmaların ülkenin sorunlarının çözümüne ne denli yardımcı olduğu ve gerçekten nitelikli çalışmaların yapılıp yapılmadığıdır.

Kaynaklar

- 1- Adair, W.C. (1955). Citation indexes for scientific literature? *American Documentation*, 6(1): 31-32.
- 2- Egghe, L. ve Rousseau, R. (1990). *Introduction to informetrics: Quantitative methods in library, documentation and information science*. Amsterdam: Elsevier.
- 3- Al, U. ve Tonta, Y. (2004). Atıf analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü tezlerinde atıf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5(1):19-47.
- 4- White, E.C. (1985). Bibliometrics: From curiosity to convention. *Special Libraries*, 76(1): 35-42.
- 5- TÜBİTAK. (2008). Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 18. Toplantısı 22 Aralık 2008: Gelişmelere ilişkin değerlendirmeler ve kararlar. 16 Aralık 2010 tarihinde http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files//BTYPD/btyk/18/18btyk_karar.pdf adresinden erişildi.
- 6- Yetiş, Nüket. (2010). Bilim ve teknolojiye gelinen nokta 2003-2009 dönemi. 16 Aralık 2010 tarihinde http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files//BTYPD/btyk/22/22btyk_nuketyetis.pdf adresinden erişildi.
- 7- Bensman, S.J. ve Wilder, S.J. (1998). Scientific and technical serials holdings optimization in an inefficient market: A LSU serials redesign project exercise. *Library Resources & Technical Services*, 42(3):147-242 15 Aralık 2010 tarihinde <http://www.lib.lsu.edu/collserv/lrts/> adresinden erişildi.
- 8- Ulrich's Periodicals Directory. (2010). The global source for periodicals. 15 Aralık 2010 tarihinde <http://www.ulrichsweb.com/ulrichsweb/> adresinden erişildi.